

Stavsnäs natur- och kulturspår

Välkommen till ett naturskönt promenadspår i Stavsnäs på nordöstra Fågelbrolandet. Det ca 5,6 kilometer långa spåret passerar såväl kulturhistoriskt intressanta byggnader som stränder utmed både skyddade vikar och öppna fjärdar. Fina platser för att rasta är Näset eller Östersjövikens badplats.

Anslutning till spåret kan ske från busshållplatsen Stavsnäs by på väg 222. Busslinjerna 433, 434 och 492 trafikerar hållplatsen.

Spåret följer gator och större stigar. Spåret är omarkerat förutom vid korsningar och delvis i terrängen. Där är markeringen gul. Siffror inom parantes i texten nedan hänvisar till plats på kartan.

Stavsnäs by genom historien

Stavsnäs by omnämns första gången i skriftliga källor 1410. Bynamnet syftar sannolikt på sjömärken, stavar, som bör ha funnits på något av de näs som finns inom området. Under medeltiden passerade nämligen den stora Stockholmsfarleden Stavsnäs för att sedan fortsätta norrut mellan Värmdölandet och Djurö-Vindö. Även skärgårdsbornas kortare led för mindre båtar till huvudstaden, som även var en viktig vinterväg, passerade byn för att gå vidare västerut genom Brevikssundet och Strömma kanal.

Den gamla bykärnan ligger i likhet med många andra skärgårdsbyar som beboddes av fiskarbönder vid en skyddad vik, "Byviken", idag kallad Sommarhamn (2). En lugn hamnbassäng för gårdarnas båtar var nödvändig då de begränsade möjligheterna till odling gjorde fisket viktigt för uppehållet. En gång i tiden sökte sig viken ända upp till de faluröda gårdarna. Manbyggnaderna kan ses på båda sidor om Allévägen (3) som är den gamla bygatan. Landhöjningen har gjort att de äldsta delarna av byn har tappat den omedelbara sjökontakten. Gårdslägena har med andra ord hög ålder, de finns utritade på en karta från 1640-talet. Under rysshärjningarna 1719 brändes byn av de ryska flottstyrkorna, inte heller grannbyn Höl klarade sig undan. Lämningar efter farledens militära aktiviteter är idag få, men ute på Näset hittar man ett omsorgsfullt kallmurat försvarsvärn från 1900-talets början (4).

17-1800-talet

Manbyggnaderna, som är timrade parstugor, har på 1700-talsvis brutna tak. "Lundqvistska gården" i början av allén har en ovanligt välbevarad gårdsbild med en tydlig fägård kringgårdad av flera uthus samt ett välbevarat bostadshus från 1700-talet (5). Tvillingmanbyggnaderna på andra sidan Allévägen är den s k "Öhlinska gården" som under 1700- och 1800-talen ägdes av Öhlinska släkten som ägde mest mark i byn (6). "Öhlinska sjöboden", den enda bevarade vid Sommarhamn, är från 1862 (7)

Förvandlingen från en ganska ordinär skärgårdsby med fiskarbönder till dagens tätbebyggda ort inleddes när Stavsnäs fick ångbåtsförbindelser 1865. Stavsnäs blev då en för stadsbor attraktiv sommarvistelseort. Sommargästerna innebar nya försörjningsmöjligheter för de bofasta. Stugorna moderniserades och hyrdes ut. Andra startade lanthandel, pensionat, bageri och trädgårdsmästeri. En av sommargästerna öppnade på 1880-talet ett badhus, "Warmbadhuset i Stafsnäs", numera privatbostad (8). Kvar idag från denna epok är Stavsnäs hembageri och de verandaförsedda sommarvillorna i ljus panel-arkitektur, t ex Lundbergska villan från 1882 (9). Från denna tid är även allén som planterades 1880 på initiativ av Johan Petter Öhlin.

1900-talet

Under mellan- och efterkrigstiden tillkom sportstugor, mindre fritidshus, främst i byns utkant. Expansionen tog fart efter att Stavsnäs fick bussförbindelser 1934 samtidigt med tillkomsten av den nya passbåtshamnen Vinterhamn. Mellankrigstiden innebar också slutet för den gamla skärgårdskulturen. Kommunikationerna och vägnätet mellan huvudstaden och Stavsnäs förbättrades stegvis.

På 1960- och 70-talen blev Stavsnäs en tätort. Ett lådliknande köpcentrum restes 1967 på byns gamla odlingsmarker mot Höl, det som idag kallas Stavsnäs gärde (10). Vid lugna Sommarhamn (2) hittar man i den forna lanthandeln Skärgårdsmuseet, vars samlingar speglar livet i skärgården under naturhushållningens dagar. Nedanför sommarvillan Ellensvik (1) vid Östersjöviken finns en allmän badplats. Badplatsen, som både har bryggor och sandstrand, är en lämplig rastplats med fin utsikt över fjärden.

Höl by genom historien

Höl by (11) söder om Stavsnäs gärdes moderna villabebyggelse var i likhet med Stavsnäs en fiskarbondedeby fram till förra sekelskiftet. År 1552 omnämns "Höö" för första gången i jordeböckerna, men då bara som ett skattehemman. Det var först under de följande århundradena Höl växte ut till en by. I Värmdö dombok 1610 omnämns "Erich i Höö", från samma år finns även uppgift om en "Clemmet Nielson i Höö". Till skillnad från Stavsnäs by, som vid 1800-talets laga skifte tvingades att flytta ut en del av sina gårdar, undslapp Höl by att splittra sin täta gårdsbebyggelse.

Byns "hemvik" var Hölsfladen som har ett skyddat läge bakom den stora ön Hölö. Efterleden -fladen betyder mindre infjärd/vik med inlopp. Viken sökte sig en gång tiden närmare bebyggelsen men har pga. landhöjningen inte längre samma omedelbara bykontakt. Kanske är det just byns läge vid denna vik av det smala sundet mellan Hölön och Fågelbrolandet som namnet syftar på – ordet hölj, fornsvenskans hyl, betyder håla eller fördjupning/utvidgning av vattendrag. Men man kan inte heller

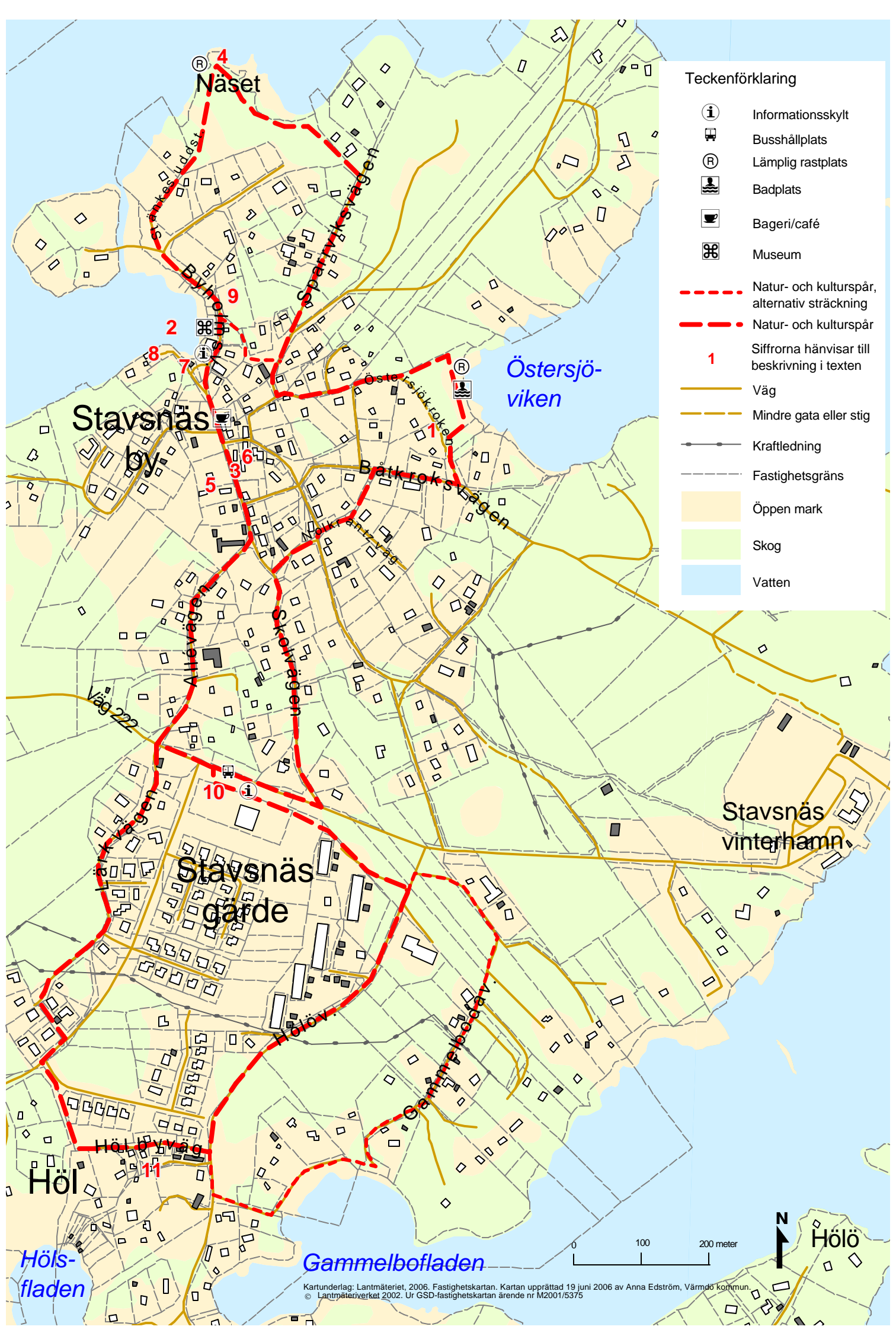
utesluta pga. den kuperade terrängen att namnet innehåller ordet höle, "(kringflutna) kullar", bildat av hol som betyder "kulle".

Höl och Stavsnäs byar har historiskt sett haft täta släktförbindelser, även delar av odlingsmarken brukades gemensamt. Stavsnässläkten Öhlin härstammar från Höl by, vilket också släktnamnet vittnar om. Anfadern och Hölbonden Hans Persson, född 1715, började som vuxen kalla sig Höhlin efter byns namn. Släkten lär ha kommit till Höl från Österbotten i Finland på 1600-talet.

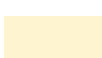
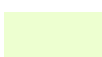
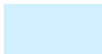
Närheten till Stavsnäs by medförde att Höl by vid 1800-talets slut blev attraktiv för sommarbosättningar. Nya villor uppfördes och flera av de gamla bondstugorna försågs med glasverandor. På 1930-talet skedde flera avstyckningar av omkringliggande marker till fritidshusbebyggelse, bl a på Hölö. Ett känt exempel är Astri och Evert Taubes Sjösala på nordvästra delen av Hölö vid Gammelbofladen. Det var 1928 som Evert Taube köpte en hustomt vid Sjösala äng intill Orrberget, det berg som blivit känt genom visan. År 1937 byggde familjen ett fritidshus i tidens strama funkisstil. Det brändes dock ner av en förvirrad person 1969.

Beakta allemansrätten. Hus i privat ägo betraktas på avstånd. Vänligen beträd ej tomtmark.

Text: Värmdö kommun, Johan Aspfors och Anna Edström.

Teckenförklaring

- Informationsskylt
- Busshållplats
- Lämplig rastplats
- Badplats
- Bageri/café
- Museum
- Natur- och kulturspår, alternativ sträckning
- Natur- och kulturspår
- Siffrorna hänvisar till beskrivning i texten
- Väg
- Mindre gata eller stig
- Kraftledning
- Fastighetsgräns
- Öppen mark
- Skog
- Vatten